

HANDSCHRIFT 391B VAN HET ALGEMEEN RIJKS- ARCHIEF TE BRUSSEL, EEN ONBEKEND REFREIN EN DE DICHTER VAN ELCKERLIJG

DOOR

Drs. F. VAN VINCKENROYE
lid der Maatschappij

J. van Vloten heeft voor een zevental gedichten uit zijn *Nederlandsche Geschiedzangen* een «handschrift op 's Rijks Archief in Brussel» gebruikt, waarvan hij geen nadere bepaling noch beschrijving gaf. Toevallig hebben wij zijn bron kunnen identificeren: het is het verzamelhandschrift nr. 391 B van genoemd archief¹.

Het hs. bevat 399 bladen papier, 208 x 291 mm. Vooraan zitten een modern en een origineel schutblad, achter in het hs. is er slechts een modern schutblad. Op de rectozijde van het originele schutblad staat de volgende geschreven tekst: «Dans ce volume se trouvaient plusieurs gravures qui ont été envoyées à la bibliothèque royale en vertu d'autorisation de M. le ministre de l'Intérieur du 7 janvier 1858», met onleesbare handtekening. Van deze kopergravures liggen 11 verschillende fotokopieën los in het hs. De originelen behoorden waarschijnlijk bij het hs. en bevinden zich thans blijkbaar in het Prentenkabinet van de Kon. Bibl. te Brussel. De versozijde van het originele schutblad is onbeschreven. Op de rectozijde van het tweede folio begint de tekst: *Epylogus eorum quae acta sunt...* Op dit folio begint ook een dubbele moderne foliëring: de eerste met potlood tot folio 30. Deze werd later doorgehaald en vervangen door een tweede foliëring met inkt, die ophoudt met nummer 398. Een blad heeft het folionummer 75 bis, een ander 214 bis. Daarentegen ontbreken de folio's 187 en 251. De folio's 46, 47, 56, 93 en 289 zijn, scms aanzienlijk, kleiner dan de overige. De met leder beplakte eikenhouten borden van de originele band hebben koperen beslagen (op het voorplat vier hoekstukken en een middenstuk, alle met een knop; op het achterplat slechts twee resterende hoekstukken

(1) Een vergelijkend onderzoek gaf ons hieromtrent zekerheid. — Het handschrift werd niet door W. de Vreese beschreven in de B.N.M. Dit deelde ons Dr. R. Lievens mede, waarvoor wij hem hartelijk dank zeggen. Wij stellen er eveneens prijs op, de heer conservator Dr. M. Bussels en Dr. J. Grauwels van het Rijksarchief te Hasselt te danken. Zij vroegen voor ons het hs. in bruikleen en verstrekten ons met de grootste bereidwilligheid kostbare inlichtingen.

en een middenstuk, ook met knoppen), alsook twee sloten waaraan de sluihaken ontbreken. De rug werd vernieuwd; hij heeft vier ribben. Voor- en achterplat zijn op dezelfde wijze versierd met acht dubbele en driedubbele filets die een kleinere rechthoek binnen een grotere rechthoek vormen. In de kleine rechthoek wordt het midden van de vier zijden met dubbele filets verbonden tot een ruit die in haar middelpunt doorkruist wordt door twee dubbele filets, de diagonalen van de kleine rechthoek. Binnen elk van de zo ontstane twaalf vakjes in de kleine rechthoek, staat steeds dezelfde halve of ganse ruitvormige kleine versiering. In de ruimte tussen de grote en de kleine rechthoek wisselen acht losse leliestempeltjes af met acht andere blad- of bloemstempeltjes.

Het manuscript bevat tientallen stukken in verschillende hand en met verschillende inkt geschreven. Zonder twijfel is het afkomstig uit de voormalige abdij van St.-Truiden, niet alleen blijkens de inhoud, maar ook blijkens enkele brieven aan haar adres, die mede-ingebonden zijn.

Het ware nutteloos voor ons doel, de grote verscheidenheid te beschrijven van al de Latijnse, overwegend historische geschriften uit dit 16de-eeuwse handschrift. Verspreid daartussen staan echter een aantal Nederlandse gedichten die meestal ook historisch van inhoud zijn. Van Vloten nam er in het eerste deel van zijn *Nederlandsche Geschiedzangen* (Amsterdam 1852) de volgende gedichten uit over²:

1489. In den April, den xxijten dach,
Stok: Sy clopten voer Bruestem-poert, sy en mochten niet
in³. Blz. 119-120; fol. 4 r°.4 v°.

(2) Wij geven voor elk gedicht achtereenvolgens het jaartal waaronder J. van Vloten het rangschikt, de beginregel(s) (voor refreinen tevens de stok), de blz. bij Van Vloten en het folio van het handschrift. — Citaten volgens Van Vloten.

(3) F.J. MONE, *Uebersicht der niederl. Volks-Literatur älterer Zeit*, Tübingen 1838, nr. 338, blz. 242-243, vermeldt voor het eerst dit gedicht, met als historische datum het jaar 1488. Hij kende het uit twee hss. der Unvers. Bibl. te Luik, nl. nr. 366 (Sacrarium...) en nr. 19 («Codex, der Fastraets Trudo enthält»). Wij citeren deze hss. met het nummer waaronder zij te Luik berusten. In de *Catalogue des Manuscrits*, Liège 1875, van de U.B. te Luik staan zij respectievelijk onder nrs. 276 en 265. — Na Van Vloten werd dit gedicht een tweede maal uitgegeven door R. von Liliencron, *Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 16. Jahrhundert*, Leipzig 1865-'69, dl. II, blz. 262. — A. Paquay liet het gedicht een derde keer drukken in *De Banier*, II (1895), blz. 139-141, met commentaar. — F. van Veerdeghem was de vierde uitgever, in *Mélanges P. Fredericq*, Brussel 1904, blz. 114-115. Waarschijnlijk was hij van geen enkele vorige uitgave op de hoogte. In ieder geval vermeldt hij ze nergens. Hij haalt ook hs. 278 (Cat. nr. 685) van de Univ. Bibl. te Luik aan: hierin komt het gedicht eveneens voor. — Dr. P. Fredericq vermeldt het refrein onder nummer XXVIII, blz. 44 in *Onze hist. Volksliederen van voor de godsd. beroerten der 16e eeuw*, Gent-'s-Gravenh., 1894, en noemt het «een tamelijk schilderachtig rederijkerslied».

1564. Wie wilt hooren een nieu liet,
Dat hier Sintruyden es gheschiet ⁴,
Blz. 265-266; fol. 4 v°-5 r°.
1566. Wy wilt hooren een nieu liet? — Vive le Geus!
En dat (t)Sint Truyden is gheschiet ⁵,
Blz. 274-276; fol. 52 r°-52 v°.
1566. Aenhoort ghy, Christen alle ghemeyn ⁶,
Blz. 283-285; fol. 48 r°-49 r°.
1566. Machmen wel vraghen en eere behouwen? — Jaet in
trouwen.
Blz. 290-292; fol. 90 r°-90 v°.
(Dit gedicht is een echolied).
1568. O Sint Truyden, ic moet u nu beclaghen,
Stok: *Die clopten voer Bruestem poort, sy mochten wel
in* ⁷.
Blz. 359-361; fol. 113 v° - 114 v°.
1568. Ende wie wilt hoeren een nieuwe liedt,
Dat int jaer acht en tsestich is gheschied ⁸,
Blz. 362-365; fol. 112 v° - 113 v°.

Hs. 391 B bevat echter nog vijf andere gedichten, die Van Vloten om een of andere reden geen toegang gunde tot zijn «Nederlandsche Geschiedzangen». Het zijn:

1. *Dliedeken vanden groete man van sintruyden dy te hasselt ghesonden was om hun processie te verciereren* ⁹, met de beginregels:

(4) MONE, *a.w.* nr. 335, blz. 241 vond het gedicht in het reeds vermelde hs. nr. 366 van Luik. — Ch. RAHLENBECK, *L'Eglise de Liège et la Révolution*, 2e uitg., Brussel 1864, blz. 269-271 publiceerde het, evenals J. PAQUAY in *Bullet. de la Soc. Scientifique et Litt. du Limbourg*, 46 (1932), blz. 109-110. — Zie ook de tekst bij W. BAX, *Het Protestantisme in het bisd. Luik en vooral te Maastricht. 1557-1612*, 's Gravenh. 1941, blz. 266.

(5) Werd bij ons weten bovendien gepubliceerd door: W.J. HOFDIJK, *Gesch. der Nederl. Letterk.* (In de 7de druk, 's Gravenh. 1886, die wij gebruikten, op blz. 112. De laatste strofe en het chronogram zijn er niet afgedrukt).

A. VAN PUYMBROUCK, *Franciscus' Zonen te Sint-Truiden*, Gent 1891, blz. 80-81.

A. PAQUAY in *De Banier* II (1895) blz. 120-121.

(6) W.J. HOFDIJK, *a.w.*, neemt, waarschijnlijk uit Van Vloten, de strofen 1, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21 over op blz. 109-110.

(7) Cfr. MONE, *a.w.*, nr. 339, blz. 243. — Ook uitgegeven door A. PAQUAY, *a.w.*, blz. 143-145, door F. VAN VEERDEGHEM, *a.w.*, blz. 116-117 en door A. KEMPENEERS in *Bulletin de la Soc. Scientifique et Litt. du Limbourg*, 32 (1914), blz. 53-56.

(8) Ook uitgegeven door A. KEMPENEERS, *a.w.*, blz. 57-61.

(9) Omstreeks 1911 ontdekte A. Kempeneers dit lied en stond het ter publicatie af aan Dr. C. De Baere en Dr. J. Gessler. Het verscheen op blz. 127-128 van hun *De Roode Roos. Geschiedenis der Hasseltsche Rederijkerskamer in Limburgsche Bijdragen*, Jrg. 1911-1912, blz. 21-132. Het gedicht wierp meteen nieuw licht

Wy wilt hooren een nieu liedt,
Compt te hasselt grooten man

Fol. 5 v° - 6 r°.

Van Vloten zal de inhoud van dit lied waarschijnlijk historisch te onbelangrijk of te duister gevonden hebben.

2. Vijftien verzen, beginnend met:

O hasselt hoe deert my v fame¹⁰

Fol. 94 v°.

Deze tekst werd in het hs. met een bundel verticale strepen doorgehaald, zodat Van Vloten wellicht meende, hem als niet bestaande te moeten aanzien.

3. Een nog onbekend en onuitgegeven gedicht van 95 verzen, dat een waarschuwing richt tot de hervormingsgezinde Maas-trichtenaars om zich niet te laten misleiden en zich te onderwerpen aan hun wettig gezag¹¹. Het bevindt zich op fol. 67 r° - 68 r° en begint aldus:

Seer beminde broeders nieuwe religieuse.

Dit gedicht heeft Van Vloten misschien verwaarloosd wegens de blijkbaar corrupte vorm: het bevat strofen van 12, 11, 11, 13, 12, 11, 12 en 13 regels.

4. Op fol. 68 r° staat een kort paaslied van vijf vierregelige strofen, beginnend met:

Christus es op ghestanden

en telkens eindigend met het refrein: Kyrieleyson.

Het is geenszins historisch en heeft daarom geen genade gevonden bij Van Vloten.

5. Evenmin historisch als het voorgaande lied, is een refrein dat bij ons weten tot nogtoe onbekend bleef en dat wij belang-

op de geschiedenis van de St.-Truidense en Hasseltse reuzen. Men vermoedde dat de «groete man» van Sint-Truiden onvrijwillig van zijn troon werd gestoten (*a.w.*, blz. 127). Aan de hand van een refrein (zie voetnoot 10) dat wij onlangs benevens andere gedichten, ontdekten in hs. 1986 van de Univ. Bibl. te Luik, menen wij met zekerheid te kunnen vaststellen dat de aanslag op de reus van St.-Truiden in het jaar 1549 uit kwaadwilligheid gebeurde en wel vermoedelijk door hervormingsgezinde Hasseltse oproersters (waartoe de in het gedicht genoemde Vaes Lantmeeters moet behoord hebben), die met lede ogen aanzagen dat de processie te Hasselt meer luister en populariteit zou verwerven door de deelneming van de reus van St.-Truiden. Wij hopen ten gepasten tijde nader te kunnen ingaan op een paar kleine vondsten uit voormeld handschrift.

(10) Dr. P. GORISSEN vond deze tekst historisch belangrijk genoeg om hem te publiceren in *Het Oude Land van Loon*, V (1950), blz. 192. Het is evenwel slechts de eerste strofe van een refrein dat wij in zijn geheel te Luik vonden (zie voetnoot 9) op fol. 2 v°-3 r° van het hs. 1986. Het gedicht draagt er de titel: *Refereyn van hasselt 1567* en bestaat uit vier strofen van 15 verzen op de stok: *Die zyn ouerhoot veracht, we hem der schanden*.

(11) O.i. dateert het uit 1566 of begin 1567 blijkens toespelingen op de woeelingen te Maastricht in die periode. Het is zonder literaire waarde. Historisch kan het enig belang hebben.

rijk genoeg achten om het hier, met tekstverklarende aantekeningen, te publiceren. Wij nemen de tekst over met alle eigenaardigheden van de spelling. De interpunctie hebben wij evenwel aangepast aan de huidige normen. Alle leestekens zijn van ons. De schuine streep hebben wij overal bewaard. Waar zij een andere waarde had dan de korte rust van onze komma, hebben wij het vereiste leesteken bijgevoegd. Ook de dubbele streep, ter aanduiding van het binnenrijm, nemen wij steeds over. Wij hebben zelfs op consequente wijze de tweede streep bijgevoegd in vers 3 en 6, waar het handschrift er slechts een enkele had. De afkortingen zijn in cursief opgelost.

Het refrein dateert waarschijnlijk uit de jaren 1560-1570, tijd waarin wellicht alle ons bekende refreinen uit de handschriften der abdij van Sint-Truiden werden gedicht.

Refereyn.

- 1 Ghy, adams kinderen seer cluchtich van gheeste, Fol. 6ro
 Die wonder bedryft/binnen desen foreeste
 Als dombevreeste//als stom en blinde,
 Ghy loept vertwyffelt minsten metten meeste
 5 En volcht dy sinlycheyt van v lichaems leeste,
 Min dan een beeste//peysende opt dinde,
 Dat ghy ghedaecht sult worden/voer goods beminde
 In syn huysghesinde//zynde van grooter macht,
 Om reeckeninghe te doene/van v bewinde,
 10 Voer dese allinde//zynde weenich bedacht.

1. *cluchtich*: schrande, verstandig - 2. *wonder bedryft*: verwonderlijke, grote daden verricht (Mnl. Wdb. I, 659, b en IX, 2780, II, 4.); *binnen desen foreeste*: op deze wereld - 3. *stom*: dom - 4. *vertwyffelt*: van uw verstand beroofd; *minsten metten meeste*: allemaal - 5. *volcht*: geeft u over aan; *sinlycheyt*: zinnelijkheid; *leeste*: de eigenl. bet. is: «vorm, model». Het woord brengt hier geen nieuw begrip bij en mag dus onvertaald blijven: de zinnelijkheid van uw lichaam - 6. *min*: minder; *dinde*: het einde, de dood - 7. *goods beminde*: de heiligen en engelen die a.h.w. tot Gods gerecht behoren. Cfr. Eleckerlijc vs. 14-15: ... des ick ween Ben seker met alder hemelscher scaren. - 8. *in syn huysghesinde*: in tegenwoordigheid van het hemelse heer, de hemelingen (Mnl. Wdb. III, 759-760, 2). Zie ook vers 17 van dit refrein; *zynde van grooter macht* hoort bij goods beminde (vs. 7) = die veel invloed en macht hebben - 9. *bewinde*: beleid (van uw leven), nl. hoe gij uw leven hebt geleid - 10. *allinde*: rampspoed. Bedoeld wordt het rekenschap geven over zulk leven. *bedacht*: van «bedenken», reeds met de sterke bijgedachte van «beducht». - De eerste twee verzen en de eerste helft van het derde vers zijn ironisch bedoeld. De zinsbouw van verzen 1-10 kan in grote trekken als volgt weergegeven worden: Gij, mensen, die zeer schrande zijt en op deze wereld dappere, grote daden verricht, gij geeft u als domme blinden aan de zinnelijkheid over, minder dan de dieren denkend aan de dood en aan het feit dat gij voor God zult gedaagd worden om rekenschap te geven over uw leven,

- Zoe ghy van hier reyst/wort ghy voer goods ordel bracht
 Duer den dood onsacht//en daer sal verhaelt zyn
 V ghepeys, v woordt//;al en hebdiij maer eens ghedacht,
 Tsal voer goods ordeel vercaefft onghafaelt zyn.
 15 Dus doet v rekeninghe/het moet al betaelt syn.

- Staende voer godt/te recht synde gheseten,
 Voer goodts inghelen, patriarchen en propheten,
 Daer salment al weten//wat wy hebben bedreuen:
 Ons lighen ons bedrighen/ons hooch vermeten,
 20 Bloyt en sweet der armen/dat wy hebben ghedroncken en
 gheten
 Int secreeten//tzal hier af gheuen
 Ghetuychghenisse/soet staet bescreuen
 Int boexken verheuen//onser consciencien.
 Oeck sullen ons betichten die helsghe teuen. Fol. 6 v°
 25 Hoe sullen wy dan beuen//in goodts presentie,
 Verwachtende daer syn stranghe sententie,
 Daer gheen defentie//mach teghen ghedaelt zyn.
 Wildi wel doen/doet hier penitentie,
 Want na dy doot salt te langhe ghedraelt zyn.
 30 Dus doet v reeckeninghe/het moet al betaelt zyn.

voor welke vreselijke gebeurtenis gij weinig bang zijt. - 11. *zoe*: zodra; *reyst*: de bekende voorstelling van de dood als een reis of pelgrimstocht; *bracht*: gebracht - 12. *onsacht*: wreed, hard; *verhaelt zyn*: vermeld worden - 13. *eens*: een enkele keer - 14. *vercaefft*: niet in Mnl. Wdb. Wel: caven = ramen, berekenen (III, 1253, 2). De betekenis is hier: geoordeeld. *onghafaelt*: zonder twijfel. Versta vs. 14: Het zal zonder twijfel voor Gods gerecht beoordeeld worden. - 15. *al*: allemaal, alles - 16. *te recht synde gheseten*: rechtszitting houdend, gezeten zijnde ter rechtspleging (Mnl. Wdb. VI, 1098, 12) - 17. *voer*: in tegenwoordigheid van - 18. *al*: allemaal - 19. *ons hooch vermeten*: onze hooghartige aanmatiging - 20. *bloyt en sweet*: bloed en zweet. Versta vers 20: het leed en de last die wij de armen hebben berokkend. Zinspeling op Christus' lijden en sterven. - 21. *int secreten*: op verborgen wijze, heimelijk; *tzal*: het zal (nl. «al ... wat wij hebben bedreuen», uit vs. 18, en wat in vss. 19 en 20 wordt opgesomd.); *hier af*: hiervan; *gheuen ghetuychghenisse*: getuigenis afleggen - 22. *Soet*: zoals het - 23. *verheuen*: voortreffelijk, bij uitstek. Versta vss. 22-23: getuigenis overeenkomstig ons geweten. Met andere woorden: ons geweten zal ons beschuldigen. - 24. *teuen*: (vrouwelijke) honden. Cfr. helse honden, als scheldwoord voor de duivelen. - 26. *stranghe sententie*: streng vonnis - 27. *daer*: waar; *defentie*: verzet; *mach*: kan; *ghedaelt*: heeft ong. dezelfde bet. als het oorspr. «bepaald» = met palen afgezet, paal en perk gesteld tegen het vonnis om er de uitwerking van te verhinderen of te verzachten. Defentie palen teghen = verzet aantekenen tegen. - 28. *hier*: op de wereld - 29. *te langhe ghedraelt*:

- Christus, die waerachtich is dleuen en dwoordt,
 Sal ons ouertuyghen/doer syn goddelyck rappoort.
 Ons inghel onghestoort//sal selue bescreyen.
 Ons eyghen sonden/sullen comen voort,
 35 Segghende: ons hebdi bedreuen hier aen dboot,
 In welden versmoort//te weerelt binnen.
 Reden en reliqua/es daer tonghinnen;
 Scherpt wel v zinnen//ghebruyckt v verstant.
 Vrinden en maghen/dy v nv beminnen
 40 Zullen van v rinnen//doot liggend int sant.
 Niet en volcht v/dan goy wercken daer int lant
 Mits redene want//den wech sal versmaelt zyn.
 Alleen sullen wy beschaempt staen/voer goodts rechuerdighe
 hant,
 Die ter iusticie heel sal verstaelt zyn.
 45 Dus doet v reeckeninghe/het moet al betaelt syn.

Prince

Prince, ziet dat ghy v reeckeninghe doet
 Duer biechte/en soe voor goods stathelder vroet
 Neempt metter spoet//tot uwer baten
 Dy dertich silueren penninghen goet,

te laat. - 31. *dwoort*: hier te begrijpen als: de waarheid - 32. *sal ons ouertuyghen*: zal als aanklager tegen ons optreden, ons in 't ongelijk stellen (Mnl. Wdb. V, 2318, 1 - Kiliaen, Etymologicum (Uitg. 1777): convincere testibus, blz. 477a.) - *rappoort*: rapport, verslag - 33. *ons inghel*: wrschl. onze engelbewaarder; *onghestoort*: onverstoortbaar, onvermurwbaar; *bescreyen*: optekenen (als griffier?). De vorm *sal* ware dan beter *salt*. Blijkens de rijmwoorden «binnen» en «tonghinnen» van verzen 36 en 37 zal «bescreyen» wel een corrupte vorm zijn en dient het vervangen te worden door *bescinnen*: het gerechtelijk bewijs leveren (Mnl. Wdb. I, 1000-1001, 2.) - 34. *comen voort*: aan de dag, aan het licht komen, te voorschijn treden - 35. *hier aen dboot*: hier ter plaatse. Schijnt hier expletief te zijn - 36. *in welden versmoort*: zwelgend in genot; *te weerelt binnen*: in de wereld - 37. *reden*: verantwoording, rekenschap, afrekening. (Mnl. Wdb. VI, 1154,3.) ; *reliqua*: Mnl. Wdb. VI, 1271 vermeldt alleen «batig saldo». Onze tekst zou eerder op een tekort wijzen. Het woord zou hier dan het «verschil» bij een aftrekking kunnen betekenen. Ofwel is de bedoeling: de rekening tot op een haar, met opgave van de rest. *es daer tonghinnen*: moet daar gedaan worden. Reden on(t)ghinnen heeft dezelfde betekenis als: rekeninghe doen. - 41. *niet*: niets; *daer int lant*: (hoort bij volcht). Hier wordt het sterven weer voorgesteld als een reis naar een ander land. - 42. *mits redene*: met reden; hetgeen begrijpelijk is. Reden kan niet de betekenis hebben van «Kennisse» uit Elckerlijc. *versmaelt*: versmald, vernauwd. - 43. *hant*: (als symbool van macht) - 44. *ter iusticie*: ter rechtspleging, om recht te doen; *verstaelt*: versterkt, krachtig gemaakt - 47. *soe*: daerom, dus; *voor*: in tegenwoordigheid van; *goods stathelder*: de priester (Mnl. Wdb. VII, 1974, 1) - 48. *neempt*: (onderverstaan: en geeft terug). Versta: Herstel uw verraad t.o.v. Christus. (Zinspeling op Judas) - 49. *goet*: (stopwoord) - 50.

- 50 Waer om ghecocht was *christus* werdich bloet.
 Ouerlegt met ootmoet//uwen tyt verlaten,
 Doet willichlyck wercken van charitaten,
 Gheeft tallen staten//den armen hier en daer,
 Restitueert ghelt, goet/cleederen en iuwaten,
 55 Stopt allen ghaten//en maeckt v fouten claer
 En brengh gheen resten heymelyck oft openbaer,
 Want ic seg v verwaer//daer en mach niet ghedwaelt zyn;
 Aen v ziele en mach falen niet een haer;
 Het moet al suyuer en onverschaelt zyn.
 60 Dus doet v reekeninghe/het moet al betaelt zyn.

Er is vooral op te merken dat dit refrein sterke reminiscenties aan Elckerlijc oproept. Wij bedoelen dan niet op de eerste plaats een in beide gedichten voorkomende uitdrukking als *doet v rekeninghe* en ook niet de voorstelling van het sterven als een reis of pelgrimstocht. Deze waren in de 16de-eeuw zo gebruikelijk dat ze hier geen bewijskracht meer hebben. Wij hebben andere vergelijkingspunten geconfronteerd, waaruit wij mogen besluiten dat de dichter van ons refrein wel degelijk vertrouwd was met Elckerlijc en zijn gedicht geschreven heeft onder de indruk of de invloed van onze beroemde moraliteit. Louter toeval lijkt ons uitgesloten bij de volgende citaten, die wij aan het oordeel van de lezer onderwerpen¹².

Refrein:

Als dombevreeste... (vs. 3)

Elckerlijc:

Aen Elckerlijc die leeft so onvervaert (vs. 45)

waer om: waarvoor. Versta vs. 50: In ruil waarvoor Christus' bloed werd gegeven, Christus werd geslactofferd - 51. *ouerlegt*: overdenk (Mnl. Wdb. V, 2204, 4); *uwen tyt verlaten*: uw voorbije tijd, uw verleden - 52. *willichlyck*: bereidvaardig - 53. *tallen staten*: in alle omstandigheden; *hier en daer*: overal, waar gij ze ook ontmoet - 54. *iuwaten*: misschien een contaminatie van juweel en gewaet? Dus: kostbare klederen of, meer algemeen, kostbaarheden? - 55. *stopt allen gaten*: verbeter al uw fouten, al uw gebreken(?); *maeckt v fouten claer*: herstel uw fouten - 56. *resten*: schulden; vgl. A. Bijns (uitg. Van Helten), III, 3, h, blz. 233 en Van Helten's Glossarium, blz. 59. *brengh*: zou dan hier betekenen: voortbrengen (cfr. het Duits), maken. Versta de eerste helft van vs. 56 dus: maakt u niet schuldig (t.o.v. God.) - 57. *verwaer*: voorwaar; *daer en mach niet ghedwaelt zyn*: men mag niet op een dwaalspoor zijn, men moet in orde zijn - 58. *falen*: ontbreken; *niet een haer*: helemaal niets - 59. *onverschaelt*: onbedorven.

(12) Aanhalingen uit Elckerlijc vlg. de uitgave van A. VAN ELSLANDER (Klassieke Galerij nr. 61), Antwerpen 1952.

... als stom en blinde, (vs 3)	... nochtans sijne soe door Ende verblent int aertsche goet, (vs. 42-43)
En volcht dy sinlycheyt van v lichaems leeste (vs. 5)	... hi leeft so beestelic Buten Gods vreesse ende alte vleese- lick; (vs. 59-60)
Min dan een beeste/peysende opt dinde (vs. 6)	Tvolc souden werden argher dan beesten (vs. 28)
... voer goods beminde	... des ick in ween
In syn huysghesinde... (vs. 7-8)	Ben seker met alder hemelscher sca- ren. (vs. 14-15)
Vrinden en maghen/dy v nv beminnen	... aen mijn Vrient ende Maghe.
Zullen van v rinnen//doot ligghend int sant (vs. 39-40)	Dien wil ic minen noot gaen cla- ghen (vs. 277-278)

Dit zijn slechts losgemaakte citaten. Men moet ze in hun verband lezen om hun gelijkenis volledig aan te voelen.

Maar dit is niet alles. Het refrein zegt:

Niet en volcht v/dan goy wercken daer int lant

Mits redene want// den wech sal versmaelt zyn (vs. 41-42)

Ook hier is dus uiteindelijk slechts *Deugd* de laatste en enige gezet tot in de dood. Evenals in *Elckerlijc*, wordt in ons refrein de raad gegeven, rekeninghe te doen *duer biechte* (vs. 47). In beide gedichten moet de biecht gehoord worden door een priester, die ook in beide gevallen genoemd wordt als Gods *staadhouder* (*Elckerlijc* vs. 704. — Refrein vs. 47). Het lovende *goods stathelder vroet* uit het refrein (vs. 47) kunnen wij stellen naast de lof van de priester in *Elckerlijc* (vs. 686-697). Eindelijk nog twee te vergelijken passages:

Neempt metter spoet//tot uwer baten

Dy dertich silueren penninghen goet

Waer om ghecocht was christus werdich bloet.

(*Refrein* vs. 48-50)

Dat sy alle zijn vermaledijt

Die God copen oft vercopen

Ende daer ghelt nemen met hoopen.

(*Elckerlijc* vs. 712-714)

Niettegenstaande alle gelijkenis kan er nergens sprake zijn van slaafse navolging. Er zit in dit refrein een persoonlijke voorstelling en een zelfstandige behandeling van het *Elckerlijc*-thema. Men leze slechts de verzen 12-14, 16-23 en 31-38, die getuigen dat de schrijver de inhoud van *Elckerlijc* meteen herdacht heeft

en niet enkel samengevat. Zulks veronderstelt een vast inzicht en een bezonnen oordeel, zodat wij dit refrein bij voorkeur aan een priester moeten toeschrijven. Ons inziens manifesteren er zich trouwens duidelijk positieve, priesterlijke bekommernissen. Overigens vergete men niet dat het refrein voorkomt in een handschrift van de voormalige abdij van St.-Truiden. De copiïsten waren stellig monniken. Indien wij zoeken onder deze monniken, welk Sint-Truidens benedictijn kan dan de dichter zijn?

Wij denken aan Petrus Crullus. Ziehier waarom. Tot nog toe kennen wij zes verschillende refreinen uit vijf handschriften der Sint-Truider abdij¹³. Twee ervan¹⁴ komen namelijk ook voor in hs. nr. 19 (Catal. nr. 265) van de Universiteitsbibliotheek te Luik. Zij eindigen beide met een Latijns chronicon. Achter het chronicon van het tweede refrein staan daar de initialen P.C.¹⁵. Reeds in 1895 beweerde de historicus A. Paquay — weliswaar zonder bewijsvoering — dat deze refreinen ongetwijfeld geschreven werden door Petrus Crullus¹⁶. Ook F. van Veerdeghe, die nochtans het artikel van A. Paquay niet gekend heeft, schrijft dat beide gedichten van dezelfde auteur zijn en wel hoogstwaarschijnlijk van een « kloosterbroeder der abdij »¹⁷. Ten slotte onderstelde ook Dr. H.J. Endepols dat Petrus Crullus de dichter kon zijn van deze twee refreinen¹⁸, die beslist als pendanten bij elkaar horen en blijkens v. 3 van het tweede refrein, ook van een en dezelfde dichter zijn¹⁹. Dit hs. nr. 19 bevat trouwens ook de dubbele Latijnse bewerking van Christiaan Fastraets' *Spel van Sint Trudo*²⁰, welke uitdrukkelijk op naam van Petrus Crullus

(13) Drie van deze zes refreinen worden respectievelijk besproken in voetnoten 3, 7 en 10. Het vierde refrein, met de beginregel « Ontspringen vuyten droem ben ick ingloedich » op de stok *Die sijnen auwen wech houdt, die en sal niet dolen*, bevindt zich op fol. 12 r°-13 r° van hs. nr. 366 (Catal. nr. 276) der Universiteitsbibl. te Luik. Het vijfde refrein, met de beginregel « O allenghe Guekens wat heb wij gewrocht » en met de stok *Die hem aan een ander spigelt spigelt hem sachte*, staat op fol. 3 r° van hs. nr. 1986, insgelijks te Luik. Het zesde refrein werd hier uitgegeven.

(14) Besproken in voetnoten 3 en 7.

(15) Achter deze letters zou beslist Petrus Crullus (of Pieter Cruels) schuilgaan. Petrus Crullus heeft namelijk verschillende kopergravures gemaakt, die hij eveneens tekende met de initialen P.C. Mej. Mad. Lavoye, bibliothecaresse van de Universiteit te Luik, heeft de gravures uit de St.-Truidense hss. bestudeerd en schrijft: « meester C.P. is met zekerheid kunnen geïdentificeerd worden als de monnik Pieter Cruels ». (*De prenten in de Abdij in Tentoonstelling Stad en Abdij van Sint-Truiden, 14 tot 22 juli 1956*, blz. 15.)

(16) A. PAQUAY, *a.w.*, blz. 123.

(17) F. VAN VEERDEGHE, *a.w.*, blz. 112.

(18) H.J.E. ENDEPOLS, *Vita Sancti Trudonis confessoris: comedijs duabus ut plurimum expressa*, Maastricht 1934, blz. VIII (voetnoot).

(19) Zie de tekst van de twee refreinen o.a. bij VAN VLOTEN, *a.w.*, I, blz. 119-120 en 359-361.

(20) De Latijnse vertaling werd uitgegeven door Dr. H.J.E. ENDEPOLS, *a.w.*;

staat. Drie andere refreinen geven, evenals deze twee, duidelijk blijk van historische studie en belangstelling die wij te Sint-Truiden in de 16de-eeuw ook bij Petrus Crullus in zijn andere geschriften weervinden²¹. Het zesde, hier uitgegeven, refrein is weliswaar niet historisch, maar de inhoud kon bezwaarlijk aanleiding geven tot bespiegelingen over het verleden.

Wij achten het dus mogelijk dat P. Crullus de auteur van ons refrein is geweest. Zekerheid hieromtrent hebben wij echter niet kunnen verkrijgen. Wij beschouwen het daarentegen als zeker, dat de dichter van ons refrein een priester, en wel een benedictijnermonnik van Sint-Truiden was. Dit gegeven heeft ons merkwaardigerwijze gebracht in het spoor van Prof. Dr. J. van Mierlo aangaande het auteurschap van Elckerlijc. Het is namelijk onze indruk dat geen humanist en priester het stramien van een gewoon rederijker zou bewerken²² en diens religieuze opvattingen met volle instemming en waardering zou overnemen, hetzij uitbreidend of samenvattend²³. Dit lijkt ons nog meer waar voor een werk als Elckerlijc, met een uitsluitend religieuze, theologische en wijsgerige problematiek. Het feit nu, dat de priester-humanist

het oorspronkelijk Nederlandse werk door G. KALFF in *Trou Moet Blycken*, Groningen 1889.

(21) Een ander geschiedschrijver te Sint-Truiden was Trudo van Gembloers, maar deze was een Waal.

— P. Crullus schreef ook de biografie van zijn eerste abt, Georgius Sarens (*vitam atque gesta quae partim ipsi vidimus*), hiermee tevens de kroniek der abdij vervolgend voor de periode 1532-1566. Deze kroniek vulde hij ook aan voor de jaren 1366-1409 (*ex vetustis monasterii monumentis*). Hij stelde verder een lijst op van de abten zijner abdij met hun korte levensschets. (Zie: G. SIMENON, *Les chroniqueurs de l'Abbaye de Saint-Trond*, in: *Mélanges Godefroid Kurth*, I, blz. 68 en 69.) — Petrus Crullus of Pieter Cruels a Gingelom, zoals hij ook zijn naam schrijft, was afkomstig uit het dorpje Gingelom, ten zuiden van Sint-Truiden. Wellicht werd hij daar geboren. Hij studeerde theologie aan de Universiteit te Leuven, trad omstreeks 1540 in de abdij te Sint-Truiden, werd aangeduid als cantor in 1585 en was prior van dezelfde abdij van 1590 tot 1598, in welk jaar hij waarschijnlijk stierf. In elk geval wordt hij in 1600 niet meer onder de monniken vermeld. Hij was ook kopergraveur (zie voetnoot 16). Te oordelen naar zijn prioraat, was hij zeker een van de voornaamste en invloedrijkste monniken van de abdij. Zijn veelzijdige artistieke bedrijvigheid, zijn grondige kennis van het Latijn en zijn belangstelling voor de geschiedenis laten toe hem een volgroeid humanist te noemen.

(22) Prof. Dr. J. VAN MIERLO maakte reeds dezelfde bedenking op blz. 274 en 276 in zijn belangrijke bijdrage *Petrus Diesthemius* in de *Versl. en Meded. Kon. Vl. Acad.*, 1952, blz. 267-288.

(23) Het aanvaarden van de geest van Elckerlijc alsook de overname der grote trekken van het verhaal, zoals die in ons refrein tot uiting komen, zijn ons inziens in dit geval meer overtuigend dan de uitbreiding van een enkel motief of de imitatie van enkele verzen, zoals J.W. MULLER daarvan o.a. een staaltje geeft op blz. 308 in zijn *Over Elckerlijc. Tekstcritische en exegetische aantekeningen* in *Versl. en Meded. Kon. Vl. Acad.*, 1935, blz. 283-345. — Het is, naar onze mening, ook zeker, dat niet Homulus van Chr. Ischyrius en evenmin Hecastus van G. Macropedius als model voor onze refreindichter hebben gediend. Dat is reeds duidelijk uit onze geciteerde parallelteksten.

Chr. Ischyrius²⁴ alsook een benediktijnermonnik van Sint-Truiden — Petrus Crullus was tevens een gewaardeerd humanist — dit wèl deden, versterkt eens te meer het vermoeden dat de dichter van Elckerlijc zelf een priester, en dan met haast volkomen zekerheid de kartuizer Petrus Dorlandus was.

Er is echter nog meer dat in die richting wijst: opmerkelijk genoeg is er in hs 391b op twee plaatsen spraak van Petrus Dorlandus. Vooreerst op fol. 308 r°: *Petrus dorlandus vicarius domus sancti iohannis baptiste iuxta diest ordinis carthusiani in libro actuum ioannis euangeliste et apostoli*²⁵. De tweede vermelding van Petrus Dorlandus komt voor in een Latijnse brief uit het jaar 1572, als volgt geadresseerd: *Summae pietatis ac eruditionis domino. D. in Abbatia. S. Benedicti a custodiendis curandisque sacris vigilantissimo. Trudopoli*²⁶. Deze brief, die zich op fol. 347 r° van het hs. bevindt, en dus mede-ingebonden is, werd in de kartuize te Zelem geschreven door Albertus Herlemannus²⁷

(24) Voor Hecastus van G. Macropedius staat het helemaal niet vast dat dit werk rechtstreeks op Elckerlijc teruggaat, al herinnert de titel sterk aan onze 15de-eeuwse moraliteit. — Bewerkingen als *Comedia homuli* van Jaspar van Genep (Keulen 1540), alsmede de vertaling of bewerking daarvan (Nijmegen 1556 en Utrecht z.j.) staan beslist reeds te ver van Elckerlijc en werden ook door andere werken beïnvloed. (Zie daarover o.a. J. BOLTE, *Drei Schauspiele vom sterbenden Menschen*, Leipzig 1927 en J.W. VAN BART, *Een comedia ofte spel van Homulus*, Utrecht 1904).

(25) Na deze titel volgen 13 regels schrift, blijkbaar uit genoemd werk van P. Dorlandus. Het draagt in Andreas van Amsterdams lijst der werken van P. Dorlandus de titel: « *Tractatum de laudibus Sii Ioannis euangelistae,...* » (Zie L. WILLEMS, *Elckerlijc-studiën*, 's-Gravenhage 1934, blz. 15.) — PAQUOT, *Mémoires...*, VI, Leuven 1765, vermeldt het werk op blz. 122 als: *De actibus & laudibus S. Joannis, Apostoli & Euangelistae*.

(26) De brief schijnt dus aan de *custos* of koster van de abdij te zijn gericht. Wie was dat in 1572? G. SIMENON, *L'organisation économique de l'Abbaye de Saint-Trond*, Bruxelles 1913, noemt op blz. 347 voor de periode 1536-1582 als *custos*: Trudon de Gembloux. Deze Trudo van Gembloers was onder het bestuur van de abt van St.-Truiden, Gulielmus de Bruxelis (1516-1532) met enkele andere monniken uit Gembloers naar St.-Truiden gekomen. Er was namelijk te St.-Truiden enige hervorming en versteviging van de kloostertucht nodig. Deze vernieuwing zou zeer vruchtbaar worden. — In de *Gesta Abbatum*, uitgegeven door C. DE BORMAN, *Chronique de l'abbaye de Saint-Trond*, Liège 1877, II, blz. 361 wordt deze Trudo eveneens genoemd: « *cantor et sacrista, qui obiit anno M.D. LXXXII.* » Volgens G. SIMENON, *L'organisation...*, blz. 451, vermeldt het obituarium van de abdij echter als overlijdensdatum van Trudo van Gembloers het jaar 1579. In 1565 noemt ook Crullus zelf Trudo op fol. 214 v° van hs. nr. 78 (Catal. nr. 247) van de Universiteitsbibl. te Luik: « *...cantor fidsusque sacre edis custos* ». (Zie de volledige tekst bij ENDEPOLS, *a.w.*, blz. XXIII.)

(27) Emile VAN ARENBERGH geeft in de *Biographie Nationale*, IX, Brussel 1886-87, kol. 253, slechts enkele vage beweringen over Albertus Herlemannus: hij werd te Diest geboren en was daar als een uitstekend pedagoog en leermeester bekend. Als werk van hem wordt genoemd: *Institutiones grammaticae, per tabulas in epitomen concinnatae*, in 1568 bij Chr. Plantijn te Antwerpen uitgegeven. Nadere bijzonderheden over Herlemannus hebben wij zelf tot nogtoe niet opgespoord. Het schijnt wel alle biografen te zijn ontgaan dat hij een kartuizermonnik was.

aan Trudo van Gembloers, custos van de abdij te Sint-Truiden (zie voetnoot 26). Er blijkt uit²⁸, dat Trudo van Gembloers aan de kartuize te Zelem (de) werken van Petrus Dorlandus gevraagd had. De Zelemse kartuizer Albertus Herlemannus antwoordt hem o.a. dat hij zich beijvert om de werken van Petrus Dorlandus weer te verzamelen. Deze waren namelijk, zo schrijft hij verder, door velen van zijn voorgangers erg verwaarloosd. Hij wenst ze te onderwerpen aan het oordeel van Trudo van Gembloers, opdat ze weer in het licht zouden treden uit de duisternis waarin ze waren ondergegaan²⁹. Hij is bereid de werken die hij reeds heeft opgespoord en die hij vermeldt, aan Trudo te sturen. Deze laatste zou dan verder moeten oordelen over de nodige correcties en emendaties en eventueel voor een uitgave zorgen. Herlemannus vraagt dat de werken in ieder geval goed bewaard zouden worden of teruggezonden indien Trudo er niets mee wenst te beginnen³⁰.

Het citaat van fol. 308 r° en vooral deze brief bewijzen de grote belangstelling van Trudo van Gembloers voor de geschriften van Petrus Dorlandus. Het was nu aan deze Trudo, dat Crullus zijn « Comedia una » opdroeg : *N. Trudoni Gemblacensi Sacrorum Custodi Trudopoli Benedictino*³¹. Daaruit wordt duidelijk dat Crullus grote waardering koesterde voor de oudere Trudo van Gembloers. Beiden zijn tegelijkertijd in de abdij van Sint-Truiden monnik geweest en hebben zeker in menig opzicht samengewerkt³². Wat nu meteen vast komt staan, is het feit dat P. Crullus, en ook nog wel andere Sint-Truidermonniken, eveneens bewonderaars van P. Dorlandus zijn geweest.

Deze P. Crullus, of een ander bewonderaar van Dorlandus, toont in zijn refrein nu juist een niet geringere verering voor Elckerlijc. Dit gegeven is alleszins belangrijk en rechtvaardigt,

(28) Drs. C. Nailis hielp ons over een paar paleografische moeilijkheden heen bij deze Latijnse brief. Wij danken hem hiervoor van harte.

(29) Herlemannus acht nochtans enkele werken van Dorlandus voor publicatie minder geschikt : *Quaedam vero a nobis minus idonea existimantur*. Hij zegt verder dat hij zelf een werk van Dorlandus verbrand heeft (*egomet combussi quia non videbantur discreti sed magis scandalum parituri*) en wel de *Dialogos de extremis omnium hominum calamitatibus*. Dit vernietigde werk staat in de lijst van Andreas van Amsterdam bij L. WILLEMS, *a.w.*, blz. 12 onder nr (11). Wij weten niet te zeggen welke « steen des aanstoets » Herlemannus hierin moet gezien hebben.

(30) Deze brief is waarschijnlijk interessant voor de Dorlant-studie. Er wordt o.a. nog een werk vermeld dat wij alleszins niet in de lijst van Andreas van Amsterdam terugvinden, nl. *De sancta Barbara*.

(31) Zie de volledige opdracht in ENDEPOLS, *a.w.*, blz. 154-155.

(32) Zie ook ENDEPOLS, *a.w.*, blz. XXXI. Endepols noemt Trudo van Gembloers samen met de toenmalige abt van Sint-Truiden, Christophorus Blockerij, de « doopheffers bij Crullus' toneelarbeid » (blz. XXXII).

naar onze mening, een vermoeden dat Van Mierlo's overtuiging nopens het auteurschap van Elckerlijc moet versterken.

Is er door dit refrein ook niet een lijn duidelijker geworden tussen Ischyrius en Dorlandus? Geografisch loopt deze lijn van Zelem over Sint-Truiden naar Maastricht³³. Het verdient name-lijk opmerking dat Sint-Truiden in de 16de-eeuw zeer nauwe betrekkingen onderhield met Maastricht³⁴, waar Ischyrius een tijdlang werkzaam was. De abt Christophorus Blockerij, die met Trudo van Gembloers en Petrus Crullus beslist een leidend intellectueel driemanschap vormde in zijn abdij, was een oud-leerling van Chr. Ischyrius³⁵. Wij merkten hierboven reeds op, dat Trudo van Gembloers te Sint-Truiden zeker niet alleen heeft ge-staan als bewonderaar van P. Dorlandus. Zou het dan ook een erg vermetele veronderstelling zijn, dat Chr. Blockerij deze be-langstelling voor Dorland van zijn leermeester uit Maastricht kan overgeërfd hebben?

Laten wij samenvatten: In de abdij te Sint-Truiden scheen men zich in de 16de eeuw speciaal te interesseren voor de werken van Petrus Dorlandus. Daarnaast staat een eerste ander feit: in die-zelfde abdij ontstond een 16de-eeuws refrein dat kennelijk door Elckerlijc geïnspireerd werd. Daaruit kunnen wij concluderen: eens te meer wordt het vermoeden kracht bijgezet dat Petrus Dor-landus Elckerlijc schreef. Daarnaast staat ook dit tweede feit: de toenmalige abt van Sint-Truiden, Chr. Blockerij, nam voorzeker deel in de bewondering van zijn voornaamste monniken voor P. Dorlandus en was tevens een oud-leerling van Chr. Ischyrius, die een Latijnse vertaling van Elckerlijc schreef. Nu rijst de vraag: was ook de leermeester van de abt geen vereerder van Dorlandus? Zo ja, dan heeft ook deze bewonderaar van Dorlandus Elckerlijc bewerkt tot Homulus. Ook dan zouden wij tot het-zelfde besluit als zoëven komen: er bestaat een gegrond vermoeden dat Petrus Dorlandus Elckerlijc schreef. Het zou anders im-mers ook een vreemd toeval zijn, dat telkens precies een Dor-landus-vereerder Elckerlijc vertaalde of bewerkte.

Al onze vaststellingen schijnen er bovendien op te wijzen dat Elckerlijc vooral in kringen van priesters-humanisten een bijzon-dere aantrekkingskracht bezat. Trudo van Gembloers, Petrus Crul-lus en Chr. Ischyrius (ook Macropedius) waren daarbij bekende

(33) En zelfs verder naar Keulen, waar eveneens een beroemd kartuizerklooster was met hss. van Dorlandus, waar de *Vita D. Brunonis* tijdens het leven van Dorlandus verscheen en waar Jaspar van Gennep zijn *Comedia Homuli* schreef.

(34) Ook met Luik, waar Macropedius tijdelijk verbleef. Hecastus hebben wij, zoals voetnoot 24 duidelijk maakt, echter niet in ons betoog betrokken.

(35) Zie ENDEPOLS, *a.w.*, blz. XXIV.

historici en ook op dit punt sluit hun werkzaamheid aan bij Petrus Dorlandus.

Wij geven intussen graag toe dat hiermee nog steeds geen *positief* bewijs omtrent het auteurschap van Elckerlijc geleverd is. Wij hebben echter getracht, onze nieuwe gegevens op de meest voor de hand liggende wijze te interpreteren ten overstaan van het Elckerlijc-probleem. Niet meer dan dat was, althans voorlopig, ons opzet.